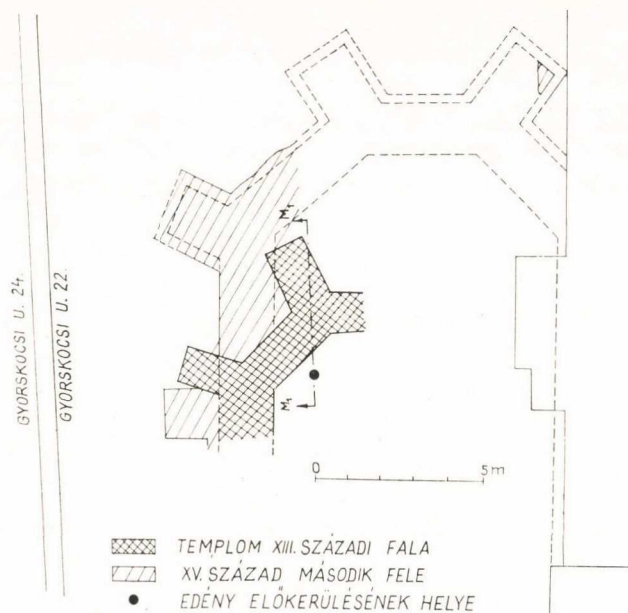

KÖZÉPKORI ÉPÍTŐÁLDOZAT BUDA EGYKORI KÜLVÁROSÁBAN

Ásatásaink értékelésénél egyik célunk és törekvésünk az, hogy a feltárt objektum és az előkerült tárgyak egykori tulajdonosainak személyét és életmódját a lehető legjobban megközelítsük. Az ásatások erre esetenként más és más módot nyújtanak. Hisz a leletek a leletegyüttesből kiemelve önmagukban is beszélő emlékei a múlt időknek. Ilyen lelet birtokába kerültünk a legutóbbi években a Csalogány (Medve és Gyorskocsi) utcában maig is folyamatban levő feltárásunk során.

A Csalogány utca, Gyorskocsi utca és Medve utca által határolt telektömb déli felében 1961 óta tárjuk fel a középkori Buda külvárosának Szent Péter mártírról elnevezett plébániatemplomát (1. kép.)¹ Az ásatás

1. kép. Az ásatás helyszínrajza
Рис. 1. План раскопок
Fig. 1. Levé de plan des fouilles

— amelynek kiindulópontja a Garády Sándor által 1942-ben megtalált és feltárt gótikus szentély egyik oldala volt — három évi régészeti kutatás után, azzal az eredménnyel járt, hogy két, különböző korú templom alaprajza bontakozott ki. Az ásatás eredményeinek értékelése és a történeti forrásanyag egybevetése alapján előrebo-

csátjuk, hogy a kisebb templom a korábbi — a XIII. sz. ötvenes éveiben épült — plébániatemploma Buda egykori külvárosának.² Ennek a templomnak a szentélyében (1. kép) az egykori padlószint alatt padlóteglákkal két oldalról körülállított és lefedett korszót találtunk (2. kép), mely bolygatás nélkül, eredeti helyén állott. A korszó hamvakat tartalmazott, melyből egy-két félig elégett baromficsont maradt meg. Maga az edény zöldessárga mázzal bevont, eredetileg három kiöntőcsővel készült zárt korszó, felül félköríves gömbölyű füllel³ (3. kép). Kiöntőcsőveit — melyek megfelelő analógiák alapján eredetileg állatfejben végződhetnek — feltehetően a hamvak behelyezésekor törték le. Bécsi készítmény, méretben kisebb mása a budai várnegyedben, a Dísz tér 10. sz. házban feltárt kútból került elő.⁴

Az edény földbe helyezésének idejét a rétegvizonyok pontosan meghatározzák (4. kép). Fedőlapját is beleszámítva, teljes egészében abban a törmelékanyagtól mentes fekete földben helyezkedik el, mely a mai szinttől kb. 2,20 m mélységben levő római út felett természetes feltöltődés útján jött létre és a századok során jelentős magasságot ért el. Ebbe a földbe temették el a templomot körülvevő temető halottait a legkorábbi időktől kezdve (XIII. sz.). Tetején vékony humuszcsík jelzi az egykori vegetációt. E felett eliszaposodott réteg helyezkedik el. Ennek felszínével azonos szinten találtuk meg a korszót lefedő padlóteglát tetejét. E fölött már mesterséges úton keletkezett, építkezésből eredő rétegek vannak: kőpor, sóderes föld, végül az egykori padló habarcsának rétege. Az edény földbe helyezése tehát az építkezés, illetőleg a kőműves munka megkezdése előtt történt, feltehetően egy időben az alapárkok kiásásával. A néprajztudomány körében analóg esetekkel találkozunk a legújabb korban is.

Az edényt védő padlóteglák részben egészek, részben töredékek voltak. A törött téglák egyike díszített. Töredékes voltában is sejthető egykori pompás díszítménye (5. kép). A téglá közepén, mélyített tükörben leveles, indás díszítmény — mint keretszalag látható —, ezen belül heraldikus ágaskodó oroszlán. A motívum még román kori elemeket tartalmaz. A téglá felülete kopott. A téglát tehát használt állapotban került az áldozati edény mellé. Párhuzama ez ideig nem ismeretes. Minősége után ítélve eredetileg előkelő épület számára készülhetett. Feltehetőleg nem a Szent Péter templom számára, mert több darabja itt nem került elő. Padlóteglák leleteink ezen kívül mind díszítés nélküliek.

Építkezéssel kapcsolatban levő, elásott baromfi, — mint építőáldozat — a középkorból eddig két esetben, ásatás útján került elő Magyarország területén. Méri István Kardoskúton (Békés vm.) XII. sz. elején használt földbeásott lakóház Ny-i sarkában elföldelt kakas cont-vázát tárta fel.⁵ Néprajzi irodalmunk egész napjainkig

¹ Mellékelt helyszínrajzunk munkaközi állapotot tükröz. Végleges helyszínrajzot és rekonstrukciót csak az ásatás befejezése után közölhetünk.

² A templom korára vonatkozó dokumentumokat az előkészületben levő publikációban kívánjuk közzétenni.

³ Az edény a Budapesti Történeti Múzeum Közép-

kori Osztályának raktárában 1965/48/1. leltárszámon található.

⁴ Holl I., Külföldi kerámia Magyarországon. BpR 16 (1955) 175.

⁵ Méri I., Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. Rég. Füz. Ser. II. 12. MNM (Bp. 1964)

2. kép. Az építőáldozati edény, megtalálásának helyén

Рис. 2. Строительный жертвенный сосуд на месте нахождения

Fig. 2. Le récipient de l'offrande de construction, à l'endroit où il fut trouvé

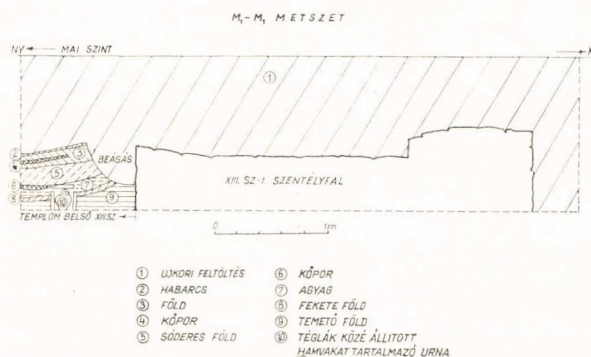
3. kép. Az építési áldozatot tartalmazó korsó

Рис. 3. Строительный жертвенный сосуд

Fig. 3. La cruche contenant l'offrande de construction

⁶ Az építőáldozatra néprajzi irodalmunk több példát sorakoztat fel. Az erre vonatkozó néprajzi gyűjtéseket összefoglalja és teljes bibliográfiával közli: Újváry Zoltán: Átadás, átvétel és a funkció kérdései egy népszokásban c. tanulmányában. Műveltség és Hagyomány III. 1961.

terjedően számos példáját ismeri az ilyen áldozatoknak, ezért a szokás magyarázata újkori analógiák segítségével könnyen megellelhető.⁶ Lényege azon babonás hiedelemben rejlik, mely szerint az újonnan felépült épületek mindaddig egy túlvilági — nem éppen jóindulatú — hatalom birtokában vannak, míg az ember megfelelő áldozattal

4. kép. A lelőhely rétegrajza

Рис. 4. Профиль местонахождения

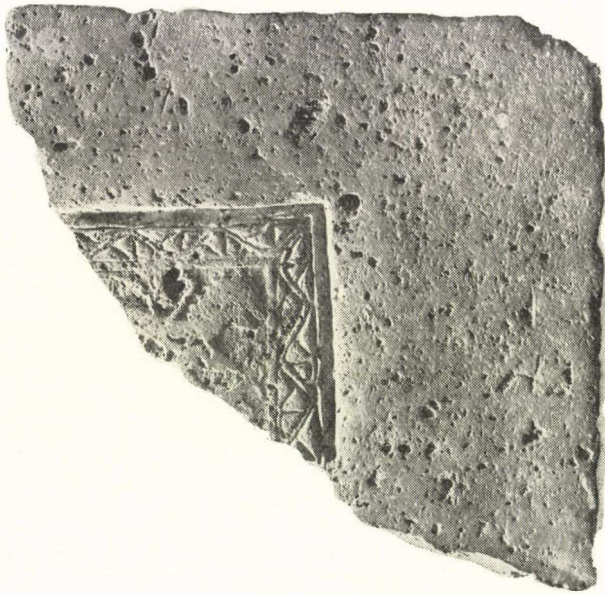
Fig. 4. La stratigraphie du site

meg nem váltja azokat. Azért, hogy az áldozat ne maga az ember legyen, helyette olyan élőlényt áldoznak fel, mely a rossz szellemmel szoros kapcsolatban áll. A babonás hitvilágban éppen a kakasnak vannak ilyen jellemvonásai. A néphagyomány szerint távoltartja a gonosz szellemet, sokszor maga a „Gonosz”. A kakas szerepét a hitvilágban megvilágítja egy másik régészeti megfigyelés is. Szabó Kálmán Kecskemét határában XII–XIII. sz-i sírokban a halott mellett fazékban kakas csontvázát találta meg.⁷

Abbeli reményünkben, mely szerint ezen népszokásból etnikai következtetésre juthatunk — csalódnunk

Ezen példák közül megemlítenéd, hogy még az 50-es években is előfordult, hogy egy Bihar megyei községben, Esztáron az épülő ház falába kakast falaztak be.

⁷ Szabó K., Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Budapest 1938.

5. kép. Diszített padlótegla töredék

Рис. 5. Фрагмент орнаментированного кирпича от пола
Fig. 5. Fragment d'une brique de pavement ornée

kellett. Az építőáldozat kakassal összefüggő szokása minden népnél egyformán ismert és elterjedt. Erre vonatkozóan ismét Újváry Zoltán már idézett tanulmányában találtunk bő adalékokat. Európa nyugati felében a déli és keleti szlávoknál, az araboknál, valamint az Altaj vidékén élő egyes népeknél egyformán megtalálható. A kakas hitvilágban elfoglalt szerepe pedig a magyarságnál már az őshazában kialakulhatott.

Ha felsorakoztatjuk leletünk köré azokat a tárgyi emlékeket, melyek ásatások során kerültek felszínre vagy

műemléki kutatások révén láttak napvilágot,⁸ és összevetjük a néprajzi analógiákkal, valamint irodalmi emlékeinkkel, magában az áldozat gyakorlatában bizonyos különbözőséget veszünk észre. Nevezetesen egyidejűleg két változata él a babonás hitből eredő építőáldozatnak. Az egyik változata az építőmesterség gyakorlatát űző kőművesek műhelyeinek hagyományaként mint mester-ségbeli babona élt: az emberáldozat szükségessége, mely a felépült épület falait megmenti az összeomlástól.⁹ Azért mutatnak be áldozatot az embernél nagyobb erővel rendelkező gonosz hatalomnak, hogy az emberi kéz munkájának gyümölcsét tönkre ne tegye. Ennek emléke maradt fenn Kőműves Kelemen balladájában, melyről a legújabb kutatások felderítették, hogy magyar földön, honfoglalás kori hagyományok alapján alakult ki, „legkésőbb az Anjou-korban”.¹⁰ Erre a babonára utalnak az egri vár és a váci siketnéma intézet középkori falaiban talált emberi hajtincs maradványok.¹¹

A babona másik — de hangsúlyozzuk — egyidejű alkalmazása a széles néprétegben történt annak a megmondoláshoz, hogy az új ház első lakója is áldozatul eshet a gonosz szellemeknek. Életét tehát a lakónak is meg kell váltania. Ebben a körben helyezhető el a kakas szerepe, az áldozati állat, mely tulajdonosa helyett megy a másvilágra: egy padló alatti lyukban elásva, dobozban befalazva — mit az építőmester az építetők kívánságára helyez el a falban¹² —, vagy cserépedényben. Hozzá kell tennem, hogy a mi esetünkben nem is akármilyen edényben, hiszen a fentiekben leírt korsó ritka külföldi áru volt, drágább, mint a helyben készült főzőedények. Tulajdonosa a külváros lakóinak tehetősebb rétegéből kerülhetett ki.¹³ Kissé messze vezetne és nem is lenne megbízhatóan alátámasztható annak a kérdésnek a fejtegetése, vajon a templom esetében ki félt a gonosz hatalmától? Vajon az egyházközség tagjai, az építetők szokását tükrözi, azoknak hagyományából fakad-e ez az áldozat?

A szokás mögött mindenesetre megbújik egy vagy több embernek, egy kis telepés községnek a XIII. sz.-ból a „személyisége”, a hitvilága, babonái. Ennyivel járult hozzá leletünk ahhoz, hogy a kutatás eredeti célját megközelítse.

H. Gyürky Katalin

⁸ Az egri várban, a püspöki palota árkádjának egyik oszlopába befalazott emberi hajtincsről számol be CS. Tompos Erzsébet, *Építőáldozat nyoma hazánkban*. Műemlékvédelem II. (1958) 2. sz. — Ugyancsak középkori falba befalazott hajtincsről ad hírt Csemegi József, *A siketnéma váci országos tanintézetének épülete*. MűE 1 (1955) 134.

⁹ A Magyarország Néprajzának II. kötetében, Kőműves Kelemen balladájának tárgyalásakor megjegyzi a szerző, hogy az emberélet feláldozása mint szokás, fokozatosan, lassú lecsökkenéssel veszett ki. Az emberélet helyett később már állatot, a házzal kapcsolatos állatot áldoztak fel. Véleményünk, mit dolgozatunkban kifejtünk, ezzel ellentétes. Az emberáldozat és annak csökevényei (az ember valóságos feláldozása mitikus messzeségben

történt) és az állat áldozat egy időben, sőt néha éppen fordított időrendben fordulnak elő.

¹⁰ Vargyas L., *Kutatások a népballada középkori történetéhez*. III. A „Kőműves Kelemen” eredete. NÉ 41 (1959)

¹¹ L. 8. jegyzetet.

¹² Temesvárott 1925-ben az Állatvédő Egyesület pert indított egy Richter nevű építész ellen, aki saját bevallása szerint több esetben, az építetők kívánságára, épülő házuk alapjaiba dobozban kakast falazott be. Ethn (1925) 172.

¹³ Az eddig ismert ilyen XIII. sz.-i mázas korsók hazánkban 4 esetben királyi várból (Buda, Visegrád), 1 esetben főrangú úr lakóhelyéről (Buda, Dísz tér 14.) kerültek elő.

OFFRANDE POUR ÉCARTER LES MAUVAIS ESPRITS D'UNE CONSTRUCTION
DU MOYEN ÂGE DANS UN ANCIEN FAUBOURG DE BUDE

Résumé

Lors des fouilles de l'église paroissiale Saint Pierre martyr, du faubourg médiéval de Bude, effectuées en 1963, une cruche a été mise au jour près du mur du chœur de l'église du XIIIe siècle sur le terrain n° 22 rue Gyorskoci, Budapest II, qui contenait les cendres et les os de volailles y placées en guise d'offrande pour écarter les mauvais esprits d'une construction. Le vernis de la cruche à bec verseur est vert-jaune. La cruche, un produit viennois du XIIIe siècle, était entourée de briques de pavement intactes et cassées, parmi lesquelles se trouvait un fragment orné d'une rare beauté.

Cette forme de l'offrande est une coutume de superstition populaire, connue, pour ainsi dire, par tous les peuples. Sur le territoire de la Hongrie les fouilles archéologiques ont livré une trouvaille qui montre que, déjà

au XIIe siècle, on avait placé dans l'édifice les cendres d'un coq en guise d'offrande. Cette coutume a été observée jusqu'à nos jours, et son explication est la suivante: les mauvais esprits exigent un sacrifice, celui de la personne qui entrera le premier dans un nouvel édifice. C'est pour racheter la personne convoité par les mauvais esprits que les cendres d'un animal sont placées sous le plancher, et cet animal (un coq) doit être en relations étroites avec les mauvais esprits. Cette coutume ne doit pas être confondue avec une autre superstition — à notre avis d'origine professionnelle — qui est décrite en Hongrie dans la ballade de Kómvés Kelemen (Clément le Maçon), ballade dont les origines remontent au XIVe siècle. Dans ce cas le sacrifice de l'homme est censé assurer la solidité des murs du bâtiment élevé.

K. H. Gyürky